

Sverige i tiden

Historier om ett levande land

*Lotta Fernstål, Petter Hellström,
Magnus Minnbergh & Fredrik Svanberg (red.)*

Historiska

© författarna och Historiska museet 2015
Tryck: Taberg Media Group
Grafisk form: Sekel Bokförlag
Omslagsfoto: Karin Burénus Ekström
ISBN 978-91-89176-59-1

INNEHÅLL

FÖRORD	7
INLEDNING Om Sverige i tiden	9
<i>Lotta Fernstål, Petter Hellström, Magnus Minnbergh & Fredrik Svanberg</i>	
KARL XII Krigarkungens liv efter döden	17
<i>Petter Hellström</i>	
VIKINGAR Myt och verklighet	33
<i>Fredrik Svanberg</i>	
KULTURARV Världen i Sverige	45
<i>Lotta Fernstål & Fredrik Svanberg</i>	
GULDKUSTEN Slaveriet och det svenska järnet	63
<i>Jonas Monié Nordin</i>	
FIKA Världshistorien och vardagen	73
<i>Annie Mattsson</i>	
KEBABPIZZA Världens svenskaste mat	83
<i>Annikå Windahl Pontén</i>	
EUROVISION Så låter Sverige	89
<i>Stefan Bohman</i>	
UTVANDRARE Hoppet om ett bättre liv	99
<i>Kerstin Thörn</i>	
HEMBYGD Barndomens landskap och framtidens minnen	109
<i>Katherine Hauptman</i>	
NATIONALDAGEN En skapad svensk tradition	119
<i>Maja Hagerman</i>	
FÖR SVERIGE I FRAMTIDEN Morgondagens kulturarv	129
<i>Qaisar Mahmood</i>	

HEMBYGD

Barndomens landskap och framtidens minnen

Katherine Hauptman

När min polskfödda mamma efter 25 år återkommer till sin hembygd och sin barndoms torg i Warszawa känner hon inte igen sig. Ett nybyggt renässansslott dominerar torget. Det ser gammalt ut men skenet bedrar; det byggdes så sent som på 1980-talet, efter att min mamma hade flyttat till Sverige. Det nybyggda slottet är en kopia av det som uppfördes på order av den svensk-polske kungen Sigismund under 1500-talet. Sigismund var sonson till Gustav Vasa och växte upp i Sverige, men lämnade landet i tjugoårsåldern för att bli kung av Polen. Slottet stod kvar i århundraden och påminde om Sigismund och hans samtid, men förstördes helt genom de upprepade striderna under andra världskriget. Det är minnet av 1500-talet, en storhetstid i Polens historia, som ska återuppväckas genom att man bygger upp slottet på nytt.

Alla de som liksom min mamma växte upp i Warszawa efter andra världskriget har erfarenheter av ruiner och ständiga nybyggen i en sönderbombad stad. Deras hembygd var en krigshärjad plats, som dessutom befann sig i genomgående politisk förändring. Kommunisterna var vid makten och de ville inte bara bygga upp staden, de ville bygga ett nytt samhälle.

Warszawa slott 1945. Foto av M. Wolagiewicz vid Centrala fotografibyrån (CAF) i Warszawa. Ur boken *Warszawa 1945–1970* (Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa). Creative commons, public domain.

Den medeltida stadskärnan var bland de första miljöerna i Warszawa som återuppbyggdes. Bara ett fåtal husfasader hade överlevt andra världskrigets bomber, resten byggdes noggrant upp med hjälp av gamla fotografier och dokument. På så sätt blev medeltidskvarteren en del av hembygden för nya generationer. Sigismunds slott fanns det däremot ingen finansiering för, det kommunistiska Polen ville inte prioritera återuppbyggnaden av symboler för den gamla kungamakten. Inte heller prioriterade den kommunistiska regimen den gamla judiska stadsdelen, gettot, där nazisterna hade jämnat allt utom en kyrka med marken. Det judiska kulturarvet valdes bort och istället byggdes stora huskomplex liknande det svenska miljonprogrammet. Över gettot och *Umschlagplatz*, platsen där de judiska invånarna samlades för att deporteras till koncentra-

tionslägren, byggdes monument, men dessa kanske snarare syftade till att påminna om nazismens brott än om att återuppliva det judiska arvet. Det skulle dröja till 2014 innan Warszawa fick ett museum över de polska judarnas historia. Minnena återuppväcks. Det polska kulturarvet vidgas.

Som barn hörde jag min mamma säga att det plågade henne att inte ha några minnen från sin barndoms Polen. Hemma i sin lägenhet i Stockholmsförorten Rågsved kunde hon fundera över om minnesförlusten berodde på att hon valt att tränga bort bilderna från barndomen, eller om det mer hade att göra med att flykten till Sverige gjort det svårare för henne att förnya minnena genom samtal med gamla vänner. Hon hade inte heller några ärvda släktföremål, hennes enda saker från tiden innan flykten var de kläder hon en gång bar med sig i en resväska.

Mamma upprätthöll kontakten med vänner i Polen genom att brevväxla. Vi fick också enstaka besök; efter byråkratiska inbjudningsprocedurer hände det ibland att en gammal bekant fick gästa oss i Sverige. Jag minns också alla insamlade begagnade kläder, mat och konserver som vi packade i paket och skickade till vännerna bakom det kalla krigets järnridå. I utbyte fick vi den kanske enda lyx som då gick att uppbringa i Polen, nämligen vackra, handgjorda julgranspyrdnader. De var mycket, mycket sköra och kom ofta fram i skärvor. Men de som klarade resan glänste färggrant i kapp med de kulörta lamporna i vår julgran. Den såg kanske inte svensk ut, men jag tyckte att vi hade den finaste granen i hela Rågsved.

Sommaren 1995 åkte mamma och jag för första

gången tillsammans till Warszawa. Hon ville visa mig den stad hon kunde utan och innan, de platser som tillhörde hennes uppväxt och där vi tillsammans levde under mina småbarnsår. Istället blev det en resa till en huvudsakligen annorlunda stad, en stad som rört sig raskt i tiden. Vi stod inte bara inför moderna skyskrapor runt det tidigare så ensamt tornande sovjetiska skrytbygget Kulturpalatset, utan också inför ett historiskt slott – från 1984. Det nygamla slottet är nu ett museum där besökaren lotsas genom sal efter sal och får ta del av en berättelse om skapandet och omskapandet av Polen. Kanske hjälper den rekonstruerade miljön människor att föreställa sig förflutna sammanhang.

Vid besöket väcktes en inre bild till liv; mamma mindes att det i hennes ungdom fanns en enorm insamlingsbössa på torget till förmån för att bygga upp slottet. Att det till slut faktiskt också byggdes är kanske ett bevis för polackernas vilja att minnas någon form av storhetstid. Men tiderna förändras och nu är det inte bara kungariket Polen utan också min mammas uppväxttid i en kommunistisk diktatur som har flyttat in i souvenirbutikerna. Vid sidan om svärd och böcker om medeltiden säljs kitschiga souvenirer som driver med Folkrepubliken Polen, eller PRL (Polska Rzeczpospolita Ludowa) som den forna kommunistiska staten kallas i dagligt tal.

Min mammas upplevelser uttrycks bra av Gustaf Fröding i hans dikt *Strövtåg i hembygden* från 1896. Fröding berättar där hur han återkommer till sitt barnsdomslandskap och finner hemmet nedbrunnet, men att stenar, ängar och skogar fortfarande påminner om forna lekar och fantasivärldar. När hembygden är för-

Warszawa slott, efter rekonstruktion under 1970- och 1980-talen.
Foto: användare Wistula 2011, Creative Commons licens CC BY 3.0.

störd eller förändrad – när den inte längre går att besöka – då uppstår ett behov av att bevara minnet genom att sätta ord på det:

Det är tomt, det är bränt, det är härjat och kalt,
där den låg, ligger berghällen bar,
men däröver går minnet med vinden svalt,
och det minnet är allt som är kvar.

Frödings relation till hembygden ligger nära en traditionell förståelse av kulturarv. Hembygden tillhör barndomen, den är knuten till släkten, den representerar något som ärvs och inte ska förändras. Inte sällan tycks den finnas på landsbygden. Hembygden upplevs ofta som hotad av förändring, därför behöver den stödjas, dokumenteras och bevaras.

För att en bygd ska vara en hembygd behövs känslor och minnen som väcks vid ett återseende. Det behövs

nog också en kärleksfull relation till åtminstone vissa av de minnen och människor som hör samman med uppväxten. För Fröding, liksom för många andra, hör den speciella stenen eller vägens ovanliga krökning samman med barndomens blick för detaljer.

Men när frågor om hembygden ställs till enskilda personer svarar de helt olika. Någon tänker på sina förfäder, någon annan ser på hembygden som platsen där hen växte upp, en tredje som platsen där hen bor nu, medan en fjärde står med fötterna i olika hembygder, kanske också i olika länder. Mina egna minnen handlar dels om mitt nuvarande hem, dels om barndomssomrar på kollo, men kanske allra mest om den hembygd som jag insöp när mina barn var små och vi var stamgäster i parkleken i vår förort i södra Stockholm. Hembygden kan alltså vara olika saker samtidigt, men med känslan gemensamt att jag hör hemma här om jag vill.

Oavsett om hembygden är en plats eller flera så är tanken om hembygden förknippad med det som förr kallades för hemortsrätt. När begreppet används i vår tid innebär det att ha självklar rätt att vistas på en särskild plats, att känna sig naturligt hemmahörande där. Men historiskt är den svenska hemortsrätten kopplad till fattigvården och det ansvar som hemmasocknen hade för att försörja dem som inte kunde försörja sig själva. Hemortsrätten innehöll bestämmelser som gav ortsbefolkningen, eller sockenstämman, rätt att vägra inflyttning av personer som ansågs kunna belasta fattigvården i framtiden.

Detta ledde i många fall till trakasserier av gamla, sjuka och fattiga, som kanske först hade fördrivits från en

Home is where the heart is. Gatukonst i Dublin. Foto: William Murphy, Creative Commons licens CC BY-SA 2.0.

bygd och sedan förvägrades att flytta in i en ny – människor som varken hade hemortsrätt eller hembygd. På många sätt påminner denna historia om de problem som i vår tid möter asylsökande, krigstraumatiserade flyktingar som kämpar för att få en fristad i Sverige, liksom om de problem som möter fattiga människor som sover i bilar, tält och på gatan och som tigger för sin inkomst, människor som förutom sin fattigdom också måste utstå debatter om sin rätt att vistas i landet.

Det är fint när hembygdsidentitet, nationalitet, religion, traditioner och historia förenar människor och bidrar till att skapa gemenskap. Men liksom de flesta positiva företeelser har också gemenskapstanken en

baksida: den utesluter alla dem som inte tillhör den. Det gällde förr och det gäller nu. Lyckligtvis är varken hembygd eller svenskhet uteslutande kategorier, man kan vara både svensk och stockholmare, både svensk och polsk. Svenskheten, liksom polskheten, förvaltas av människor och är därför i ständig förändring.

Min mamma reste till Warszawa för att visa mig sitt hemland. Men hon upptäckte att hon har sitt ursprung i Folkrepubliken Polen och aldrig förut har varit i det moderna Polen. På ett par decennier har landet förändrats i grunden. Människor i Polen har nya erfarenheter som mamma inte delar. Hon som gjort Stockholm till sitt hem återkommer till sin barndoms hemland med flera lager svenskhet mellan sig och det förflutna.

Klyftan är stor mellan minneslandskapet hos den som lämnade hemlandet för ett nytt hemland och hos vänner och släktingar som blev kvar. När de möts igen visar det sig att mamma och de som blev kvar har olika behov av minnen. Min mamma, som på sätt och vis kommer tillbaka till sitt förflutna, vill minnas barndomen genom att återuppväcka särskilda bilder, kanske vill hon också söka bekräftelse på att hembygden finns kvar. Men de som levt kvar på platsen och upplevt förändringarna är inte lika nyfikna på den nära historien, på efterkrigstiden och kommunismen, de vill slippa svåra hågkomster och glömma. De fokuserar hellre på ett romantiskt, avlägset och förmodat ärofullt förflutet – den historia som ryms i Sigismunds slott – eller på en lovande framtid.

Här finns en paradox. För även om upplevelsen av hembygden är individuell och minnena av en och samma hembygd kan vara väldigt olika, så behöver

anknytningen till den bekräftas i samhörigheten med andra människor som kommer från samma plats. Hembygden handlar om att höra till ett större sammanhang, till en plats, ett barndomshem, som delas med andra. Därför är våra strövtåg i hembygden, våra resor in i barndomens värld, inte bara ett sökande efter det förflutna, det är också kampen om vilka minnen och historier som ska föras vidare till framtiden.

För varje gång jag talar om min hembygd är jag med och skapar sanningen om den. Eller som den polska poeten Wislawa Szymborska har uttryckt det i sin dikt *Tre högst besynnerliga ord* från 1996:

Medan jag säger ordet Framtid
blir första stavelsen förfluten.

Medan jag säger ordet Tystnad
bryter jag den.

Medan jag säger ordet Ingenting
skapar jag någonting som inte rymms i något intet.

Katherine Hauptman är doktor i arkeologi och gruppchef för pedagogik och lärande på Historiska museet

Litteraturtips

Annika Carlsson Bergdahl & Jerker Andersson, *Hembygd: någonstans i Sverige*, Stockholm, 2013. – *Hembygd: någonstans i Sverige* är både en turnerande utställning och en bok. Här berättar ungdomar runt om i Sverige hur de uppfattar sin hembygd, från fördomar mot grannar till vad som är roligast att göra en fredagkväll. Hembygden kan vara både trygg, älskad och djupt avskydd. Vissa har

tvingats lämna sin hembygd och längtar alldeles oerhört mycket dit.

Kristina Mattsson, *Landet utanför: ett reportage om Sverige bortom storstaden*, Stockholm 2011. – Numera bor fler människor i storstaden än på landsbygden. Vad händer med drömmen om hembygden när landet utanför storstadsregionerna blir som ett främmande land?

Niklas Orrenius, *Sverige forever in my heart: reportage om rädsla, tolerans och migration*, Stockholm 2012. – Reportage om hur människor bemöter andra människor här och nu i Sverige. Vem får vara med i gemenskapen och vem lämnas utanför? Varför hindras vissa från att få dela hembygden?

Källor till denna text

Gustaf Fröding, *Stänk och flikar: dikter (tredje samlingen)*, Stockholm 1896.

Wisława Szymborska, *Nära ögat*, Stockholm 1996.